

Mateja Kos in Žiga Šmit

Namizna posoda po angleški modi

Najpomembnejša zvrst keramike, pomembna za zgodovino keramike na Slovenskem od konca 18. do konca 20. stoletja, je beloprstena keramika (tudi bela prst, angleško *cream-coloured earthenware* ali *cream-ware*, nemško *Steingut*).¹ Vse keramične manufakture in tovarne na ozemlju današnje Slovenije so namreč izdelovale samo to zvrst keramike. Edina izjema je ljubljanska tovarna Dekor, ki je delovala od štiridesetih do devetdesetih let 20. stoletja in je izdelovala glazirano terakoto.

Osnovna surovina za beloprsteno keramiko je posebna glina, ki daje izdelkom lepo naravno slonokoščeno barvo, še pogosteje pa rumenkast ali smetanast odtenek. Zato posod

ni treba dodatno glazirati z barvnimi glazurami (kot pri fajansi, kjer za značilno belo barvo uporabljajo neprosojno kositrovo glazuro), temveč zadošča tanka plast brezbarvne glazure. Belkasta površina je že sama po sebi dovolj učinkovita, je pa tudi izvrstna osnova za različne dekoracije, predvsem poslikave.

Zaradi barve in dekoracije izdelke iz beloprstene keramike pogosto zamenjujejo s porcelanskimi, čeprav je razlika v rešnici velikanska. Že na prvi pogled opazimo, da je porcelan prosojen in neporozen, zato ga lahko uporabljamo tudi v obliki biskvita (brez glazure), beloprstena keramika pa je motna, torej neprosojna in porozna. Zven porcelanskih izdelkov je visok in zvonek, predmeti iz bele prsti pa zvenijo motno, nižje.

¹ Za zvrsti in zgodovino keramike v Evropi prim. Coutts, 2001; Hildyard, 1999.

Prav podobnost med beloprsteno keramiko in porcelanom je vzrok za izjemno priljubljenost te keramične zvrsti.² Porcelan je namreč najkakovostnejša zvrst keramike. Kitajski in japonski, od začetka 18. stoletja pa tudi evropski so bili povezani s prestižem, bogastvom in ugledom.³ Sam material skupaj z zahtevnimi vrstami dekoracije, modeliranim reliefnim in predrtim okrasjem, pozlato in ročno poslikavo, ki so jo slikali najvidnejši slikarji svojega časa, je bil zelo dragocen in si ga povprečen kupec ni mogel privoščiti. Posoda iz beloprstene keramike je bila precej cenejša kot porcelanska. Čeprav so bili servisi iz porcelana del običajne opreme jedilnic bogatejšega sloja prebivalstva, so tudi ti za nekatere obroke (npr. zajtrk, malica) in za otroške garniture uporabljali posode iz cenejših materialov, torej iz bele prsti.⁴ Vsekakor pa so bili največji odjemalci beloprstene posode predstavniki srednjega in nižjega meščanstva. Šele v drugi polovici 19. stoletja so se nekatere vrste porcelana toliko pocenile, da so si jih lahko privoščili vsi sloji potrošnikov. Servisi iz beloprstene keramike, okrašeni z vzorci, prerisani s porcelanskih, so bili torej standard namizne opreme tedanjega meščanstva z izjemo najbogatejših predstavnikov tega razreda.

Beloprsteno keramiko so v prvovrsten keramični material izpopolnili v Angliji. V Staffordshiru so keramiki beli glini – pridobivali so jo v Devonshiru – dodajali kremenčev pesek in tako izboljšali zlasti njeno plastičnost, saj je bila sama kot taka preveč krhka, da bi bila primerna za oblikovanje obstojnih keramičnih izdelkov. Najpomembnejše tehnične rešitve je prispevala družina Wedgwood. Med njimi je bil najprodornejši Josiah Wedgwood, lastnik tovarne *Etruria*, ki z drugim imenom deluje še danes.⁵ Izboljšana masa je bila zelo primerna za serijsko proizvodnjo, predvsem za ulivanje v kalupe. To je ena ključnih odlik beloprstene keramike, saj je ta način izdelave precej cenejši od vrtenja na lončarskih kolesih.

Poleg tehničnih izboljšav so angleški keramiki dognali tudi dekorativne rešitve. Izdelki iz beloprstene keramike so bili oblikovani in okrašeni zelo podobno kot porcelanski. Slogovno so angleški izdelki posnemali dekorativne strukture poznega rokokoja in klasicizma. Zlasti klasicistični elemen-

Sl. 1 – Dišavnica, konec 18.–začetek 19. stoletja, tovarna beloprstene keramike Žige Zoisa v Ljubljani (hrani Narodni muzej Slovenije, foto: T. Lauko).

ti so bili zaradi preprostih oblik zelo primerni za serijsko proizvodnjo.⁶ Okrasje je bilo pogosto plastično, predrto, naslikano z nadglazurnimi barvami ali okrašeno s transfernim tiskom, ki je bil nadomestek za ročno poslikavo. Nova tehnika okraševanja je izdelke še pocenila, saj zamudno ročno poslikavanje ni bilo več potrebno. Serijsko izdelan predmet (stiskan ali ulit v kalup) so glazirali s pomakanjem v brezbarvno glazuro, na popolnoma dokončan izdelek pa so transferno pretisnili ornament. Izdelke za zahtevnejši trg so včasih ročno doslikali, pri najcenejših pa je lepo viden rob, kjer sta se oba dela vzorca prekrivala.⁷

Izdelovanje beloprstene keramike po angleških vzorih se je v 18. stoletju hitro razširilo po Evropi, tudi na ozemlje da-

2 Hildyard, 1999, str. 42.

3 O kitajskem, japonskem in evropskem porcelanu ter medsebojnih vplivih prim. Munger in Frelinghuysen, 2003; Munger, 2003.

4 Kos, 2009 (2010), str. 136–140.

5 Keefe, 2005, str. 7–16.

6 Forty, 1986, str. 19–32.

7 Neale, 2005, str. 16.

našnje Slovenije. Prvo tovarno na Kranjskem je ob koncu 18. stoletja ustanovil podjetnik Žiga Zois v Ljubljani. Pozneje jih je nastalo še več: v Ljubljani, Nemškem dolu (danes Slovenski Dol), v bližini Žalca (Grizah in Gotovljah), Čepljah pri Vranskem, Libojah, Novem mestu in drugod. Tovarne so bile še v Trstu, Solkanu, Krapini in Gradcu. Vse so uporabljale podobne oblike in vzorce, ki so se zgledovali po angleških izdelkih.

Žiga Zois je leta 1795 prevzel delavnico Antona Sylve. Zaradi zelo kakovostne gline iz glinokopa v Selški dolini, ki jo je mešal z glino iz Vicenze, in s temeljitostjo in poslovno spretnostjo je dosegel, da so izdelki njegovega obrata postali huda konkurenca izdelkom tovarn v Trstu, Gradcu in celo na Dunaju. Zoisova tovarna je izdelke izvažala v nemške in italijanske dežele. Kronist Heinrich Hoff v svojih Zgodovinsko-statistično-topografskih podobah vojvodine Kranjske in pridružene Istre iz leta 1808 navaja, da so izdelki lepo izdelani in modernih oblik, da imajo lep lesk in so zelo trajni. Omenja, da so po lepoti, barvi, glazuri in trajnosti prekašali posodo iz Trsta in Gradca. Kljub hvali pa je Zois zaradi slabih gospodarskih razmer svojo tovarno leta 1817 prodal.⁸ (Sl. 1.)

Od leta 1815 je v Ljubljani delovala tovarna beloprstene keramike bratov Wasser. Morda sta tovarno ustanovila zaradi odkritja novega nahajališča kakovostne gline, in sicer v Črni pri Kamniku. Njun proizvodni program je bil še ambicioznejši kot Zoisov, lotila sta se celo izdelovanja figurin. Tri antične figure sta leta 1831 podarila Deželnemu muzeju za Kranjsko, predniku Narodnega muzeja Slovenije. Zaposlenega sta imela tudi slikarja.⁹ (Sl. 2.)

Beloprsteno keramiko po angleških vzorih so izdelovali tudi v Trstu. Vodilni proizvajalci so bili Pietro Lorenzi¹⁰ (sl. 3) ter Giuseppe Santini in Ludovico Sinibaldi (sl. 4).¹¹ Obe manufakturi sta sloveli po vrhunski kakovosti in modernem oblikovanju, temelječem na angleških zgledih. Uporabljala sta enake vzorce dekoracije, za izboljšanje kakovosti gline pa sta tudi ona dodajala glino iz Vicenze. V severovzhodni Italiji je v času največje priljubljenosti beloprstene keramike delalo več tovarn. Med njimi so poleg omenjenih

Sl. 2 – Pladenj, po 1815, tovarna beloprstene keramike bratov Wasser v Ljubljani (hrani Narodni muzej Slovenije, foto: T. Lauko).

tržaških pomembne še tiste v Trevisu, Bassanu, Benetkah, Vicenzi, Novu, Padovi in Pordenonu. Gustav Pazurek, referenčni avtor za zgodovino beloprstene keramike v Srednji Evropi, zelo hvali izdelke tovarne Pietra Brauza v Solkanu.

Konkurenca na področju izdelovanja posode in okrasnih predmetov iz beloprstene keramike je bila torej na ozemlju zdajšnje Slovenije in v okolici (Trst in severovzhodna Italija, Krapina, Gradec) huda. Le nekateri izdelki posameznih tovarn so bili signirani z značkami izdelovalcev, večina pa ne. Tržaški in ljubljanski tovarnarji so za izboljšanje uporabljali isto glino iz Vicenze. Zato je s prostim očesom nemogoče razlikovati izdelke posameznih manufaktur. (Sl. 5.)

Ker smo želeli natančneje določiti avtorstvo nekaterih ambicioznejše oblikovanih predmetov iz muzejske zbirke, smo morali uporabiti postopke, ki jih omogočajo naravoslovne vede. Odločili smo se, da predmete analiziramo s kombinirano metodo PIXE-PIGE in pri tem izkoristimo izkušnje, ki smo si jih pridobili z analizo stekla. Naleteli pa smo na težavo: večina predmetov je bila prekrita s prozorno glazuro, ki nam je onemogočala dostop do izvirne gline. Zato smo

⁸ Kos, 1991, str. 36–37.

⁹ Kos, 2005, str. 14.

¹⁰ Favetta, 1994, str. 32–35.

¹¹ Favetta, 1994, str. 51–53.

Sl. 3 – Garnitura za kis in olje (*vinaigrette*), 1776–1797, tovarna keramike Pietra Lorenzija v Trstu (hrani Narodni muzej Slovenije, foto: T. Lauko).

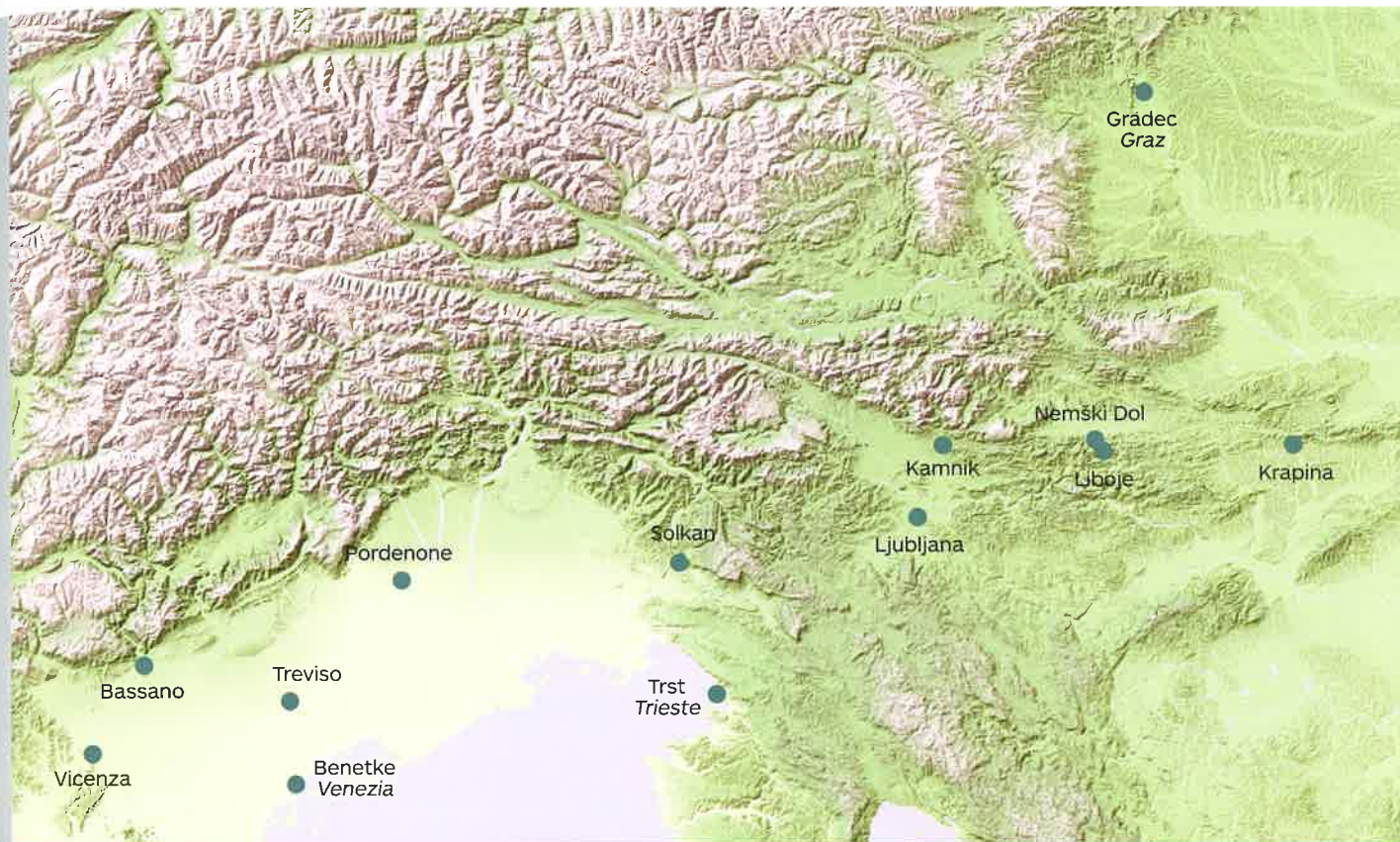

Sl. 4 – Namizna garnitura za začimbe, 1784–1808, tovarna keramike Giuseppa Santinija in Ludovica Sinibaldija v Trstu (hrani Narodni muzej Slovenije, foto: T. Lauko).

za merske točke poiskali območja, kjer je glazura odpadla, to pa je bilo na mestih, kjer so bili predmeti poškodovani in kjer se je rob posode dolga leta drsal po mizi. Na teh mestih smo predmete tudi dodatno nekoliko pobrusili, da smo odstranili nečistoče. Za meritve smo izbrali predmete, pri katerih je bilo po žigu mogoče nedvoumno določiti proizvajalca, poleg tega pa še množico drugih fragmentov, pri katerih proizvajalca ni bilo mogoče ugotoviti. Pri meritvah, ki smo jih izvedli s protonskim žarkom v zraku in tako brez težav otipali tudi zelo velike predmete, smo po rentgenskih žarkih določili elemente, težje od vključno silicija, z žarki gama pa lahke elemente natrij, magnezij in aluminij. Dobljene koncentracije smo najprej preizkusili s statistično metodo glavnih osi in ta nam je pokazala, da je mogoče izdelke nekaterih izdelovalcev grupirati. Posebne skupine so sestavljali izdelki bratov Wasser, Konjškovi izdelki iz Kamnika in izdelki italijanskih proizvajalcev, ki pa so se delno prekrivali. To se nam je zdelo razumljivo, saj so gotovo vsi

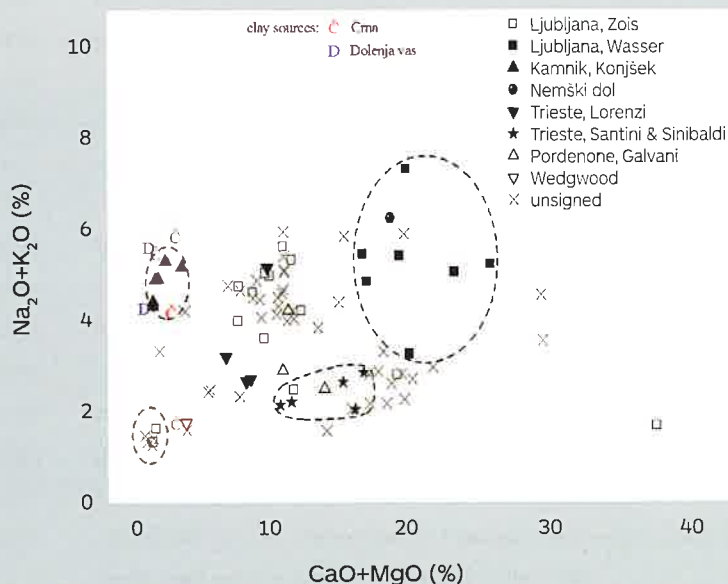
uporabljali glino iz okolice Vicenze. Edino Zoisovi izdelki so bili razpršeni povsod in so tvorili samostojne skupine ali pa so se prav tako prekrivali z italijanskimi proizvodi. Tudi za to smo našli razlago. Žiga Zois je veliko eksperimentiral z različnimi mešanici glin in je o tem vodil tudi natančen dnevnik. Tako za svoje izdelke ni uporabil le ene same mešanice, ampak je preizkusil več različnih receptov, kot se je zdaj lepo pokazalo pri naših meritvah.

V drugem delu raziskave smo ugotovili, da enake skupine kot z metodo glavnih osi dobimo tudi, če narišemo skupno koncentracijo natrijevih in kalijevih oksidov v odvisnosti od skupne koncentracije magnezijevih in kalcijevih oksidov (sl. 6). Na to sliko smo vnesli tudi podatke o fragmentih brez žiga in ugotovili, da se v največjem številu razporedijo okoli podatkov za Zoisove izdelke. Nazadnje smo skušali ugotoviti, ali razlike med izdelki lahko pripišemo uporabi različnih vrst glin. Pridobili smo vzorce glin iz doline

Sl. 5 – Zemljevid z vrisanimi lokacijami tovarn beloprstene keramike ob koncu 18. in v 19. stoletju (zemljevid: GeoPodoba Vida Bitenc s. p.).

Kamniške Bistrice, belo glino v okolici Dolenje vasi v Selški dolini pa smo odkrili na novo s terenskimi obhodi. Iz surove gline so nam s sejanjem pridobili več frakcij, ki smo jih analizirali in primerjali z izdelki. Pri tem med obema vrstama glin nismo opazili pomembnih razlik. Najpomembnejše razlike med izdelki posameznih proizvajalcev so zato v postopku mešanja glin s fino mletim apnenčevim peskom. Seveda pa razlike med obema vrstama slovenske glin iščemo še naprej in upamo, da jih bo mogoče odkriti z metodo rentgenske fluorescence, ki je občutljivejša za določitev primesi redkih zemelj in skupine elementov med rubidijem in cirkonijem.¹² ●

Sl. 6 – Grafični prikaz razporeditve izdelkov posameznih tovarn in glin iz Črne pri Kamniku in Dolenje vasi (vir: Ž. Šmit).

¹² Kos in Šmit, 2011, str. 236–242.

Literatura

- Coutts, H., 2001. *European ceramics design 1500–1830*. New Haven – London: Yale University Press.
- Favetta, B. M., 1994. *La ceramica Triestina dell Settecento*. Trieste: Linea Museo.
- Forty, A., 1986. *Objects of desire. Design and Society 1750–1980*. London: Thames and Hudson.
- Hildyard, R., 1999. *European Ceramics*. London: Victoria and Albert Museum.
- Keefe, D. J., 2005. *Wedgwood Ceramics*. Atglen: Schiffer Publishing.
- Kos, M., 1991. Keramika. V: Kos, M. in Žargi, M. ur. *Gradovi minevajo, fābrike nastajajo. Industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na Slovenskem*. Katalog razstave. Ljubljana: Narodni muzej, str. 35–40.
- Kos, M., 2005. *Beloprstena keramika na Slovenskem. Zbirka Narodnega muzeja Slovenije / Cream-colored earthenware in Slovenia. The collection of the National Museum of Slovenia*. (Viri. Gradivo za materialno kulturo Slovencev 4). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
- Kos, M., 2009 (2010). Porcelan in njegova uporaba na Slovenskem. V: Lozar Štamcar, M. ur. *Predmet kot reprezentanca: okus, ugled, moč / Objects as Manifestations of Taste, Prestige and Power*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, str. 123–163.
- Kos, M. in Šmit, Ž., 2011. PIXE-PIGE analysis of 18th and early 19th century creamware from Slovenia and Northern Italy. *Journal of Cultural Heritage*, 12, str. 236–242.
- Munger, J. in Frelinghuysen, A. C., 2003. East and West: Chinese Export Porcelain. *Heilbrunn Timeline of Art History*. New York: The Metropolitan Museum of Art. Dostopno na: http://www.metmuseum.org/toah/hd/ewpor/hd_ewpor.htm (20. 7. 2017).
- Munger, J., 2003. German and Austrian Porcelain in the Eighteenth Century. *Heilbrunn Timeline of Art History*. New York: The Metropolitan Museum of Art. Dostopno na: http://www.metmuseum.org/toah/hd/porg/hd_porg.htm (20. 7. 2017).
- Neale, G., 2005. *Encyclopedia of British transfer-printed pottery patterns 1790–1930*. London: Miller's.